

УДК 343.222.4:347.471.0324

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.19>

Орловська Н. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри національного та міжнародного права
Одеського національного морського університету
ORCID: 0000-0002-4400-560X

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

CRIMINAL LAW INFLUENCE FOR LEGAL ENTITIES IN UKRAINE: LEGISLATIVE INNOVATIONS IN THE EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT

У статті пропонується авторське бачення новел кримінального законодавства України щодо юридичних осіб в контексті кримінальної політики ЄС. Аналізується соціальна обґрунтованість кримінально-правової реакції на суспільно небезпечну діяльність юридичних осіб.

Європейські тенденції розглядаються в контексті законодавства окремих держав та стандартів ЄС, які викладені в директивах Союзу. На прикладі проекту Європейського інституту права (ELI) показані перспективи вироблення модельних правил кримінальної відповідальності юридичних осіб. З'ясовано, що в ЄС пріоритет віддається запровадженню кримінальної відповідальності юридичних осіб. З огляду на положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практику ЄСПЛ доводиться фактично кримінально-правовий характер заходів, які застосовуються до юридичних осіб в Німеччині та Італії. Показано, що в європейських країнах, як правило, встановлюється кримінальна відповідальність юридичних осіб за ті кримінальні правопорушення, які об'єктивно можуть бути вчинені юридичною особою. Перелік покарань включає широкий спектр заходів, серед яких пріоритет віддається штрафу. Він застосовується разом із додатковими заходами. Серед цих заходів на окрему увагу заслуговує застосування програм комплаєнсу, які спрямовані на формування стійких антикримінальних практик.

Показано, що новели кримінального законодавства України є внутрішньо суперечливими та такими, які повною мірою не відповідають європейським тенденціям. Запропоновано системний перегляд запроваджених змін: а) уточнення переліку кримінальних правопорушень з метою його відповідності діяльності юридичних осіб; б) доповнення переліку заходів кримінально-правового характеру шляхом включення в нього спеціальної конфіскації, реститутивних заходів, застосування комплаєнс-програм.

Ключові слова: юридичні особи, кримінальна відповідальність, кримінально-правовий вплив, кримінальна політика ЄС щодо юридичних осіб, кримінальне законодавство України.

The article presents the author's vision of the novelties of the Ukrainian criminal legislation on legal entities in the context of the EU criminal policy. The author analyses the social validity of the criminal law response to socially dangerous activities of legal entities.

The European trends are considered in the context of the legislation of individual states and the EU standards defined in the EU directives. The author uses the example of the European Law Institute (ELI) project to demonstrate the prospects for the development of model rules on the criminal liability of legal entities. It is found that the EU gives priority to the introduction of criminal liability of legal entities. Taking into account the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the ECHR, the author demonstrates that the measures applied to legal entities in Germany and Italy are in fact criminal in nature. It is shown that, as a rule, European countries establish the criminal liability of legal entities for those offences that can objectively be committed by a legal entities. The list of sanctions includes a wide range of measures, with a fine being the most common. It is applied in conjunction with additional measures. Among these measures, special attention should be paid to the use of compliance programmes aimed at developing sustainable anti-criminal practices.

It is shown that the innovations in the criminal legislation of Ukraine are internally contradictory and do not fully correspond to the European trends. The author suggests a systematic review of the introduced changes: a) clarification of the list of criminal offences with regard to their compatibility with the activities of legal entities; b) supplementation of the list of criminal law measures with special confiscation, restitution measures and application of compliance programmes.

Key words: legal entities, criminal liability, criminal law influence, EU criminal policy on legal entities, criminal legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. Глобальні соціально-економічні зміни, технологічний та інформаційний розвиток призвели до кардинального перегляду ролі юридичних осіб у суспільному житті. Якщо суб'єктами-акторами глобалізації, поряд із державами та крім них, є транснаціональні корпорації, фінансові та медіа-групи, міжнародні неурядові структури, то слід визнати майже безмежні можливості компаній впливати на життя суспільства в цілому та кожної людини, зокрема. Певною мірою традиційний ієрархічний устрій буття соціуму розмивається через інфільтрацію особливостей соціальної взаємодії (кооперація, партнерство, самостійність, відносна автономність тощо), притаманних мережевим структурам. У таких умовах актуалізується аксіологічний контекст осмислення права, цінність якого визначається можливістю збалансувати різномірні інтереси та потреби, регулювати суспільні відносини, надаючи діяльності суб'єктів упорядкованості, правомірності, захищеності, узгодженості, стабільності, здатності протидіяти антисоціальним проявам [1, с. 49].

Важливе місце у цьому дискурсі посідає кримінально-правова проблематика. Вочевидь, можна говорити про кризу кримінального права не лише стосовно його традиційної орієнтації на примус індивіда до суспільно безпечної поведінки. Адже на сьогодні значна кількість держав світу визнає кримінальну відповідальність або інші форми кримінально-правового впливу на юридичних осіб. Кримінальна агресивність організації може бути настільки руйнівною, що вимагає впровадження нових методів контролю, які виходять за рамки покарань для окремих правопорушників [2, с. 563]. Однак досі з цього контексту випадають органи державного та муніципального управління. У цей же час тренд на мережевий формат взаємодії держави, громадянського суспільства, корпорацій обумовив питання: чому публічність організації превалює над конкретною діяльністю? чому певні рішення та їх наслідки можуть бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб приватного права, а державні/муніципальні установи мають імунітет від переслідування? Іншими словами, поступово формується позиція про кримінальну деліктоздатність органів державного та муніципального управління, подібну до деліктоздатності юридичних осіб приватного права. Зокрема, таке рішення вже прийнято у Бельгії у 2018 р. [3, с. 53].

Незважаючи на повномасштабне вторгнення, Україна в рамках євроінтеграції продовжує модернізацію кримінального законодавства. Поряд із розробкою нової редакції КК [4] до діючого кримінального закону вносяться зміни та доповнення. Одним із останніх за часом є Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих

актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» від 4 грудня 2024 р. [5]. Концептуально вітчизняна модель кримінально-правового впливу на юридичних осіб не зазнає змін, але цей вплив розширюється, зокрема, за рахунок появи нових видів заходів. На фоні наявних європейських стандартів реакції на суспільно небезпечну діяльність юридичних осіб та намагання сформулювати модельні правила щодо корпоративної кримінальної відповідальності в ЄС [6] така позиція України нагадує «глухий кут», тим більше, що прагнення до входження у загальноєвропейський правовий простір, за великим рахунком, не залишає вітчизняному законодавцю вибору, аніж слідувати європейським тенденціям нормативного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості кримінально-правового впливу на юридичних осіб в контексті європейського досвіду привертають увагу вітчизняних фахівців, що можна прослідкувати в роботах Ю.В. Бауліна, І.М. Даньшина, Г.І. Агафонова, В.К. Грищука, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, І.І. Митрофанова, О.О. Михайлова, А.В. Павленко, О.Ф. Пасеки, С.І. Хавронюка, О. Шамари та інш. Окремі аспекти цієї проблематики висвітлювалися й у роботах авторки даної статті. Окрім цього, було опубліковано кілька аналітичних (наприклад, Transparency International в контексті Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, 2019) та звітних (наприклад, Організація економічного співробітництва та розвитку, 2015) матеріалів щодо запровадження субінституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у пострадянських державах. Однак залишається необхідність обговорювати новели вітчизняного кримінального законодавства у світлі сучасних тенденцій європейської кримінальної політики щодо юридичних осіб.

З огляду на викладене, **метою статті** є розгляд новел нормативного регулювання кримінально-правового впливу на юридичних осіб в Україні в контексті стандартів кримінальної політики ЄС щодо корпоративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Впродовж тривалого часу кримінальна відповідальність юридичних осіб була притаманною англо-американському праву, тоді як континентальне право підтримувало традиційне уявлення про кримінальну деліктність. Однак зміни у соціальній дійсності – починаючи від модернізації виробничих процесів та закінчуючи появою нових видів злочинності – призвели до того, що об'єктивною реальністю та, як наслідок, правовим явищем стала не лише людська поведінка, а й діяльність юридичних осіб. Саме вона призводить до смерті або шкоди для здоров'я населення через порушення умов праці, недотримання техноло-

гій виробництва, екологічних катастроф тощо. Залучення юридичних осіб до корупційних схем детермінує обвальне зростання корупції та появу її нових видів. У свою чергу, організована злочинність активно використовує спеціально створених юридичних осіб для прикриття кримінального бізнесу, що суттєво ускладнює кримінальне переслідування злочинців. З огляду на це, вбачається очевидним, що суспільно небезпечні різновиди діяльності юридичних осіб мають підпадати під кримінально-правове регулювання. Власне це й зумовлює соціальну доцільність концептуальних змін кримінального законодавства, їх сприйняття правозастосувачами та соціумом [7, с. 7]. Зазначені обставини призвели до формування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, а у тих державах, де не вбачають можливим відмовитися від традиційного розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, розроблені національні моделі кримінально-правового впливу на юридичних осіб за межами кримінальної відповідальності.

Таким чином, на сьогодні вже не стоїть питання щодо того, чи є необхідним та можливим розглядати юридичних осіб як суб'єктів кримінально-правових відносин. Вони є повноцінною стороною кримінально-правового конфлікту, виступаючи як потерпілими від кримінальних правопорушень, так і, залежно від обраної моделі, суб'єктами кримінальних правопорушень/фігурантами кримінальних проваджень.

Якщо звертатися до кримінальної політики щодо юридичних осіб в ЄС, то тенденції можна розглядати в контексті окремих держав та загальноєвропейського підходу. У законодавстві держав-членів ЄС наявні два підходи:

– найбільш поширеним є встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Однак у межах цього підходу наявні певні відмінності щодо: а) особливостей організаційно-правового зв'язку між юридичною особою та фізичною особою, яка діє від імені/в інтересах компанії; б) сукупності кримінальних правопорушень, за вчинення яких можлива кримінальна відповідальність юридичної особи;

– деякі країни (Німеччина, Італія) запровадили адміністративну відповідальність юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень. Відповідно, заходи, які застосовуються до юридичних осіб, є за правовою природою адміністративними стягненнями (хоча у коментарях можна побачити формулювання «некримінальні покарання»).

Слід зазначити, що обидва підходи передбачають наявність організаційно-правового зв'язку між юридичною особою та фізичною особою, яка виступає уповноваженою юридичної особи. Однак другий (міжгалузевий) підхід, хоча і є дещо ускладненим, фактично являє собою визнання кримінально-правового

впливу на юридичних осіб. У межах цього підходу застосовані адміністративні стягнення за суворістю та підставами застосування можуть бути прирівняні до кримінально-правових заходів. У цьому контексті доцільним є звернення до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [8]. Відповідно до ст. 34 Конвенції суб'єктом звернення до ЄСПЛ може бути юридична особа. ЄСПЛ приймає заяви від юридичних осіб за умови, що вони не виконують публічні владні повноваження і держава не має контролю над ними (у разі, якщо держава володіє часткою корпоративних прав, заявник може визнаватися неурядовою організацією за умови, що ця частка не має визначального значення). Як і фізичні особи, юридичні особи мають право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції), на застосування лише визначеного в законі покарання/заходів (ст. 7 Конвенції), на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі (ст. 13 Конвенції), на те, щоб застосування обмеження прав і свобод відповідали тим цілям, для досягнення яких ці обмеження були встановлені (ст. 18 Конвенції) тощо. Відповідно, не заперечуючи суверенність національного законодавця при визначенні галузевих категорій та понять, застосування критеріїв Енгеля при автономному тлумаченні не виключає розгляд адміністративних стягнень, накладених на юридичну особу за вчинення кримінального правопорушення, як кримінально-правових заходів (наприклад, справа «Sud Fondi srl та інші проти Італії» [9, с. 25]).

Відповідно, всі держави-члени ЄС передбачають кримінально-правову реакцію на суспільно небезпечну діяльність юридичних осіб. Переважна більшість з цих держав запровадили кримінальну відповідальність юридичних осіб. При цьому є важливим, що хоча на рівні ЄС не заперечується плюралізм видів відповідальності, у правничому дискурсі підкреслюється пріоритет саме кримінальної відповідальності юридичних осіб. Це обґрунтовується тим, що некримінальні заходи сприймаються як менш серйозні, «вони не є стигматизуючими, навіть якщо їх застосовують кримінальні суди... Інші галузі правової системи не виражають такого ж морального осуду (як кримінальне право – *Н.О.*). Сучасна правова теорія показала, що кримінальне право виконує позитивну символічну функцію. Ось чому навіть найдосконаліші некримінальні моделі є недостатніми для боротьби з корпоративною злочинністю» [2, с. 562]. Однак є й більш скептична позиція, яка звертає увагу на опозицію корпоративного сектору щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Певною мірою цим обумовлено тиск на законодавців держав-членів ЄС з боку профспілок та ЗМІ, коли йдеться про зближення національних нормативних положень [10, с. 73]. Тому перспективним видається проєкт Євро-

пейського інституту права (ELI) «Корпоративна кримінальна відповідальність в Європейському Союзі: модельний закон», який вже було згадано у даній статті [6]. Він спрямований на уніфікацію кримінально-правових приписів держав-членів ЄС, у першу чергу, що стосується переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких юридичну особу можна притягти до кримінальної відповідальності, та видів покарань, які можуть бути застосовані до юридичних осіб.

На поточному етапі на рівні ЄС узагальнене бачення реакції на суспільно небезпечну діяльність юридичних осіб можна з'ясувати з чисельних директив ЄС, які присвячені протидії окремим видам кримінальних правопорушень. У цілому перспективною в ЄС вважається організаційна модель, яка виходить з таких умов встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб: а) наявність політики або корпоративної культури, яка прямо чи опосередковано змушує, заохочує, спрямовує, дозволяє або будь-яким чином толерує вчинення правопорушення; б) невпровадження програми комплаєнсу або відсутність належної обачності, що запобігає вчиненню правопорушення; в) невжиття превентивних заходів у відповідь на вчинення правопорушення [2, с. 560]. Поряд із цим директиви ЄС допускають формування переліку злочинів, за які юридичні особи нести будуть відповідальність, на розсуд національних законодавців. Однак при цьому стандартизується градація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості, що обумовлює виділення дотичних серйозних злочинів у різних юрисдикціях. У цьому контексті особлива увага приділяється транскордонним злочинам (Consolidated Versions of the Treaty on the European Union and of the Treaty on the Functioning of the European Union), хоча і щодо цієї групи діянь зазначається рамкове значення переліку та можливість його доповнення залежно від рішення Ради ЄС [11, с. 72].

Протягом тривалого часу на рівні ЄС значна увага приділяється визначенню видів покарань, які можуть бути застосовані до юридичних осіб. Так, вже Рекомендація № R (88) 18 Комітету Міністрів державам-членам щодо відповідальності підприємств, які мають статус юридичної особи, за правопорушення, вчинені під час здійснення ними своєї діяльності [12] передбачила широкий перелік заходів: від попередження до ліквідації підприємства. До сьогодні штраф сприймається як основний вид покарання. Його розмір має залежати від ступеня тяжкості кримінального правопорушення та розраховуватиметься або у відсотках від річного обороту юридичної особи (3% чи 5%), або у твердій грошовій сумі (24 млн. євро або 40 млн. євро) [13]. Значна увага правозастосувачів приділяється заходам із суто превентивним спрямуванням. У першу чергу, йдеться про програми комплаєнсу: під

керівництвом і наглядом зовнішніх суб'єктів-кваліфікованих спеціалізованих компаній на виконання рішень суду розробляються превентивні програми для конкретної юридичної особи, яка порушила кримінальний закон. Фахівці таких компаній або здійснюють зовнішній контроль за певними аспектами діяльності юридичної особи, або проводять навчання фізичних осіб, уповноважених юридичною особою для реалізації превентивних заходів. Як правило, комплаєнс-програми є додатковим покаранням/заходом. Однак його важливість підкреслюється тим, що в деяких юрисдикціях (у тому числі й за межами ЄС) готовність юридичної особи до співпраці в межах комплаєнс-програми вважається пом'якшувальною обставиною при визначенні розміру штрафу або непризначення певних видів покарань.

Якщо звернутися до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» від 4 грудня 2024 р. та відповідних супровідних документів, то можна виділити низку найбільш спірних аспектів, які є показовими для аналізу в контексті європейського досвіду:

1. У пояснювальній записці до проекту цього Закону [14] його автори (народний депутат України С. Іонушас та інш.) чомусь апелюють до «запровадженої у 2014 році кримінальної відповідальності юридичних осіб у вигляді заходів кримінально-правового характеру». При цьому недоліком кримінального законодавства України розробники законопроекту вважають обмеженість та незбалансованість заходів кримінально-правового характеру, внаслідок чого «з одного боку, незначні розміри штрафів не досягають мети покарання», а «з іншого боку, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи ставлять під загрозу існування юридичних осіб». Однак в Україні ніколи не було встановлено кримінальної відповідальності юридичних осіб, адже вітчизняна модель базується на кримінальній відповідальності фізичної особи та кримінально-правовому впливові на юридичну особу. Тому навіть назва цього Закону суперечить чинному КК України. Що ж стосується специфіки заходів кримінально-правового характеру, то ліквідація майна як основний захід та конфіскація майна як додатковий захід не ставлять під загрозу існування юридичних осіб, вони власне і спрямовані на недопущення подальшої діяльності останніх. Але, дійсно, одним із основних недоліків попереднього унормування інституту кримінально-правового впливу на юридичних осіб був завузький перелік заходів.

2. Законом не внесено концептуальних змін до нормативних приписів щодо кримінально-правового впливу на юридичних осіб, зокрема, не

запроваджується кримінальної відповідальності юридичних осіб, хоча, як було зазначено, це є загальною європейською тенденцією. Тим більше, що сфера застосування новел досить обмежена – діяння, передбачені ст.ст. 209, 369, 369-2 КК.

3. Є спірним зміст останнього абзацу ч. 2 ст. 96-3 КК: «застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 цього Кодексу». Можна ще загалом зрозуміти логіку першого абзацу ч. 2 ст. 96-3 КК про можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи (наприклад, особа визнана неосудною або знаходиться в іншій юрисдикції й Україні відмовлено в екстрадиції цієї особи). Але невстановлення взагалі фізичної особи, яка власне вчинила зазначені кримінальні правопорушення, суперечить європейським стандартам, які підкреслюють, що якщо національна модель впливу/відповідальності юридичної особи передбачає відповідальність фізичної особи, має бути встановлено організаційно-правовий зв'язок між фізичною та юридичною особами.

4. Нормативні новели надзвичайно деталізовано визначають підстави застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. При цьому, поряд із логічними як для юридичних осіб видів діяльності, ст. 96-3 КК містить вказівку на такі діяння як, наприклад, ст.ст. 345, 347, 348 КК. У цьому ж контексті виникає питання: чи дійсно можливо вчинення від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи згвалтування (ст. 150 КК)? На наш погляд, у нормативних новелах так і не вирішена проблема визначення кола кримінальних правопорушень, при вчиненні яких можливо застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. При цьому перелік діянь не містить тих правопорушень, які дійсно вчиняють юридичні особи (наприклад, екологічних). Беручи до уваги, що ЄС допускає вибір національними законодавцями кримінальних правопорушень, за вчинення юридичну особу яких в їх юрисдикції можна притягти до кримінальної відповідальності, перелік відповідних діянь в КК України має бути узгоджений, принаймні, із директивами ЄС.

5. У ст. 96-6 КК, окрім штрафу, конфіскації майна та ліквідації, запроваджуються додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. До цих заходів належать тимчасові обмеження діяльності юридичної особи та тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг, у зміст кожного з яких входять різноманітні судові заборони, що призначаються на певний

строк. Таке викладення заходів суттєво відрізняє вітчизняне законодавство від європейського підходу. Однак поряд із цим до юридичної особи можливо застосування спеціальної конфіскації (п. 5 ч. 2 ст. 96-1 КК), але чомусь цей захід не вказано у переліку, передбаченому ст. 96-6 КК. Однак у переліку відсутні заходи, які були б спрямовані на формування антикримінальної політики компанії. Також незрозуміло, чому відшкодування нанесених збитків та шкоди в повному обсязі, розміру отриманої неправомірно вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою (ч. 2 ст. 96-6 КК), – очевидний реститутивний захід – винесений за межі переліку. У цьому контексті ще раз звернемо увагу на програми комплаєнсу, обов'язок участі в яких є самостійним, хоча і додатковим, покаранням/заходом. На наш погляд, це суттєвий недолік вітчизняного законодавця, адже через неухвалу до таких превентивних заходів держава зменшує можливості упередження неправомірної діяльності компаній. У ч. 1 ст. 96-10 КК серед загальних правил застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру зазначається, що судом беруться до уваги заходи, вжиті юридичною особою для запобігання кримінальному правопорушенню. Однак комплаєнс-програма орієнтована на допомогу юридичній особі, на включеність превентивних практик і в політику компанії, і в діяльність її окремих працівників.

Вбачається, що навіть стислий огляд новел кримінального законодавства свідчить, що рішення вітчизняного законодавця є не лише спірними, а й такими, що не відповідають сучасним європейським трендам. Це дає підстави для формулювання наступних **ВИСНОВКІВ**:

1. Європейські тенденції можна розглядати в контексті законодавства окремих держав та стандартів ЄС, які викладені, зокрема, у форматі директив. На поточному етапі є очевидним прагнення до уніфікації національних законодавств через вироблення модельних правил кримінальної відповідальності юридичних осіб.

2. В ЄС пріоритет віддається запровадженню кримінальної відповідальності юридичних осіб за ті кримінальні правопорушення, які об'єктивно можуть бути вчинені юридичною особою. Перелік покарань включає широкий спектр заходів, серед яких пріоритет віддається штрафу. Він застосовується разом із додатковими заходами, серед яких окреме місце посідає застосування програм комплаєнсу.

3. Новели кримінального законодавства України є внутрішньо суперечливими та такими, які повною мірою не відповідають європейським тенденціям. З огляду на це вбачається доцільним системний перегляд запроваджених змін, у першу чергу, що стосується переліку кримінальних правопорушень та доповнення переліку заходів криміналь-

но-правового характеру (зокрема, застосування програм комплаєнсу). Однак це слід вважати проміжним рішенням. У цілому вважається необхідним прагнути до максималь-

ного узгодження національного кримінального законодавства та загальноєвропейського підходу до запобігання суспільно небезпечної діяльності юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Костицький В.В. Право як соціальна цінність. *Соціологія права*. 2020. Вип. 2. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2020-2.8>
2. De Maglie C. Models of Corporate Criminal Liability in Comparative Law. *Washington University Global Studies Law Review*. 2005. Vol. 4(3): Lawyers & Jurists in the 21st Century: Centennial Universal Congress of Lawyers Conference. P. 547–566. URL: <http://surl.li/nmnaqk> (дата звернення: 25.12.2024)
3. De Smet K., Janssens E. Criminal Liability of Legal Entities under Belgian Law: a High-Level Overview. *Compliance Elliance Journal*. 2019. Vol 5(2). P. 49–59. URL: <http://surl.li/vmwtuj> (дата звернення: 24.12.2024)
4. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проекту (станом на 1 серпня 2024 р.). URL: <https://is.gd/RiXKdy> (дата звернення: 21.12.2024)
5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України № 4111-IX від 4 грудня 2024 р. / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text> (дата звернення: 25.12.2024)
6. Corporate Criminal Liability in the European Union: Model Rules / European Law Institute. Project Period: March 2023 – March 2026. URL: <http://surl.li/jcmrly> (дата звернення: 20.12.2024)
7. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.
8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Рада Європи, 1950) із Додатковим протоколом та протоколами №№ 4, 6, 7, 12, 13, 16 / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22.12.2024)
9. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини: Захист власності / Європейський суд з прав людини, 28 лют. 2023. 107 с.
10. Wong K. Breaking the Cycle: The Development of Corporate Criminal Liability: a dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements of the degree of Bachelor of Laws (Honours) at the University of Otago, 2012. 109 p.
11. Павленко А.В. Правове регулювання діяльності Європейського Союзу у сфері протидії транскордонним злочинам: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 244 с.
12. Recommendation № R (88) 18 of the Committee of Ministers to member states concerning liability of enterprises having legal personality for offences committed in the exercise of their activities. URL: <https://is.gd/m3RpQm> (дата звернення: 28.12.2024)
13. Див., наприклад: Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC, 11 April 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj> (дата звернення: 28.12.2024)
14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/0f346efd-3b48-4986-9104-8f1d594893e5> (дата звернення: 29.12.2024)